

Maarif Modeli Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Hafıza Mekânlarının Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi

Ahmet Gürsoy¹

Özet

Bu çalışmada “hafıza mekânları” kavramı sosyal bilgiler dersi öğretim programı bağlamında ele alınmıştır. Pierre Nora ve Maurice Halbwachs’ın hafıza ve kolektif hafıza teorilerine dayanarak, kültür aktarımı ve milli bilincin oluşumundaki rolünü incelenmiştir. Araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılarak, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’ndaki hafıza mekânlarının kullanımı analiz edilmiş ve kültür aktarımı üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Programda kültür okuryazarlığına ve hafıza mekânlarına verilen önemi inceleyerek, iyileştirme önerileri sunulmuştur.

1. Giriş

1980-90’lı yıllarda Fransız tarihçi Pierre Nora başta Fransa olmak üzere tüm dünyada dikkat çeken ve ilgi gören 7 ciltlik bir çalışmayı, *lieux de memoire* yani hafıza mekânları isimli eserini tamamladı. Nora eserinde hafızanın toplumsal statüde yükselmesini anlatmaya ve analiz etmeye çalışmış ve oldukça övgü toplamıştır (Wood, 1994). Bu noktada hafıza mekânlarının ne olduğuna bakmadan önce toplumsal hafıza kavramına değinmek gerekmektedir.

Geçmişte yaşanan deneyimleri, toplumsal düşünceler sistemine dönüştüren hatırlama olgusunun gerçekleşmesi için bir mekânın varlığı zorunludur (Bulut, 2023). Geçmiş, kendini bizlere bireysel deneyimlerimizin zihnimizde bıraktığı izlerle, anıların tortulaşması haliyle ve toplumsal bir alanda yer almasıyla hatırlatır. Bireysel deneyimlerimiz her ne kadar kendi yaşantılarımız sonucu meydana gelse de bellekte yer tutması yine başkalarıyla

1 ahmetgursoy25@gmail.com , ORCID 0009-0002-3667-6806

iletişim halindeyken gerçekleşen sosyal durumlardır. Her iki biçimde de geçmişin toplumsal bir yönü olduğu ve sosyal yapısının bulunduğu söylenebilir. Bellek ya da hafıza aslında öz kimliğimizin bulunduğu bilgidir. Kendi iç ve dış dünyamızda olup biten her şeyin etkisinde kalır. Bellek otonoetik¹ işlevi sayesinde hem kişiye hem de topluma bağlayıcı bir yapı olarak adlandırılan durumu sağlar. Bu yapı yalnızca insanlarda görünen iletişimsel bir araçtır. İnsan belleği hem toplumsal olarak hem de kişisel düzeyde kendisini belli eden zaman ve kimlik sentezini ortaya çıkarır. Bu sayede insan geçmiş ve gelecek boyutunda kendi ömründen daha uzun zamansal aralıklarda düşünebilir (Assmann, 2013).

Hafıza ya da bellek başta felsefe olmak üzere birçok disiplinin önemli kavramlarından biridir. Filozoflar tarafından düşüncenin ön koşulu olarak hafızanın yer alması, nörologlar tarafından nöroloji biliminin anahtarı olarak görülmesi, psikoloji için insanın geçmiş ve gelecek bağlamında bilişsel ve duyuşsal hatırlama sürecini anlamlandırma görevini yerine getirmesi, sosyologlar tarafından ise toplumun hafızasını anlamak için kullanılan yegâne kavram hafızadır (Temizkan, 2022). Toplamak, korumak ve muhafaza etmek anlamlarına gelen hafıza kavramı, zihnimizin önemli işlevlerinden sadece bir tanesidir. Deneyimleri, bilgileri ve izlenimleri toplamak, muhafaza etmek ve yeri geldiğinde bunları kullanmak insani özelliklerin başında gelmektedir (Taşdelen, 2015).

Hafızanın insanlara sunmuş olduğu en önemli hizmeti belki de hatırlamaktır. Durağan bir yapı sergileyen hafıza, hatırlama işleviyle üretkenliğe geçer. Sadece fiziksel bir süreçle anlatılamayacak karmaşık bir durum olan hatırlama eylemi, geçmişle bağ kurmayla ilgili bir durumdur (Temizkan, 2022). Hatırlama eylemi, kodlanmış ve pekiştirilmiş bilgilerin hafızadan geri çağırılması durumudur. Bilginin uygun bir şekilde geri getirilmesiyle gerçekleşir. Bilginin depolanma şekli, hatırlama yöntemleri, hatırlama ortamları gibi koşullar bu süreci etkileyebilir (Himmetoğlu, 2024). Fransız sosyolog Maurice Halbwachs (1877-1945), genellikle toplumların nasıl hatırladıklarına dair en keskin açıklamayı sunmasıyla tanınır. Bazı yorumcuların gösterdiği gibi, Halbwachs, kolektif hafıza teorisini, hafızayı öncelikle kişisel ve öznel bir deneyim olarak ele alan eski öğretmeni filozof Henri Bergson'un görüşlerine karşı geliştirir. Halbwachs hatırlama eyleminin bireysel ve öznel durumlarını kabul ederken; toplumsal veya sosyal durumlarının göz ardı edildiğini fark ederek çalışmalarını bu yöne yoğunlaştırmıştır (Wood, 1994).

1 Bireyin öznel bir zamanda benliğin farkında olmasını sağlayan, hatırlama eylemine eşlik eden özel bir bilinç türü.

Çevredeki eşyalar, nesneler veya semboller etrafımızda dilsiz ve hareketsiz bir şekilde dursalar dahi onları anlayabilir ya da durumlarını kolayca yorumlayabiliriz. Maurice Halbwachs kolektif hafıza kavramıyla insanların olduğu kadar toplumlarında belleğinin olduğunu savunmaktadır (Halbwachs, 1925). Halbwachs ayrıca kolektif hafızanın tekil bir sosyal tezahür değil, çoğul bir tezahür olduğunu savunmuştur. Ona göre sosyal grupların sayısı kadar hafıza topluluğu vardır ve bireyler geçmişin belirli temsillerine bağlılıklarıyla bir kollektiviteye bağlıdırlar (Wood, 1994).

Belleğimiz hatırlama hususunda kültürel hafıza ve iletişimsel hafıza olarak ikiye ayrılabilir. İletişimsel hafıza veya kişisel hafıza, beynimizde somut biçimde bulunurken; sosyal hafıza veya kültürel hafıza, toplumsal iletişim kanallarında gömülü bir şekilde bulunur. Ancak her iki hafıza da bireylerin zihinlerinde somutlaşır. Toplumsal hafızanın somutlaşabilmesi ve bellek olarak çalışabilmesi için toplum içerisinde dolaşması gerekir ki bu canlı bir zihinle sağlanabilir. Anıtlar, arşivler, kütüphaneler, yıldönümleri, şöenler, ikonalar, semboller, toprak ve kasaba manzaralarının kendilerine ait bir zihinleri, hafızaları veya anıları yoktur, ama bize hatırlatabilirler, belleğimizi harekete geçirebilirler çünkü onlara yüklediğimiz anılarımızı, yemekleri, şöenleri, ayinleri, imgeleri, metinleri, manzaraları vb. taşırlar (Assmann, 2013).

Kişisel hafızamız ya da bir diğer ifade ile iletişimsel bellek bu durumun dışındadır. Kurumsal değildir; herhangi bir öğrenme, aktarma ve yorumlama kurumu tarafından desteklenmez. Uzmanlar tarafından geliştirilmez ve özel günlerde çağrılmaz veya kutlanmaz. Herhangi bir maddi sembolleştirme biçimiyle resmîleştirilmez ve istikrara kavuşturulmaz. Ancak günlük etkileşim ve iletişim içinde yaşar ve tam da bu nedenle, normalde 80 yıldan daha geriye gitmeyen sınırlı bir zaman derinliğine sahiptir, bu da etkileşimde bulunan üç neslin zaman aralığıdır (Assmann J. , 2013). Afrika kabilelerinde çalışan ünlü antropolog Jan Vansina *Floating Gap* (Yüzen Uçurum) adlı eserinde bu durumu şöyle özetler:

“İletişimde büyük önem taşıyan yakın geçmiş, zaman içinde sınırlı bir derinliğe sahiptir ve üç nesli geçemez. Olaylarla ilgili büyük bir bilgi boşluğa vardır. Bununla birlikte, en uzak geçmiş için, dünyanın kökeni ve kabilenin erken tarihi hakkındaki geleneklerle ilgili yine bir bilgi bolluğu var. Bu durumun sebebi bu bilgiler günlük iletişime bağlı olmaması yoğun bir şekilde resmîleşmiş ve kurumsallaşmış olmasıdır. Bu durum anlatılar, şarkılar, danslar, ritüeller, maskeler ve semboller biçiminde sağlanır.” (Vansina, 1985).

Yukarıda bahsedilen Yüzen Uçurum adlı eserde ve Assmann'ın görüşlerinde belirtildiği gibi günlük yaşamdan kaynağını alan ve herhangi bir öğretiyi maruz kalmayan bilgilerin hafızada kalma süresi genelde insan ömrüyle sınırlı iken; toplum tarafından benimsenip, herhangi bir hafıza mekânıyla desteklenen bilgiler ise nesilden nesile aktarılarak varlığını hafızalarda korumaktadır (Assmann, 2013, Vansina, 1985).

İletişimsel hafıza uzmanı yoktur. Buna karşın kültürel hafızanın her zaman uzmanları vardır. Bu uzmanlar toplumdan topluma kültürden kültüre değişebilir. Şamanlar, ozanlar, rahipler, öğretmenler, sanatçılar, kâtipler, bilginler, hahamlar, mollalar ve nasıl adlandırılırsa adlandırılınsınlar bu özel hafıza taşıyıcılara dâhildir. Geçiş dönemleri veya dönüşüm zamanları kültürel hafızanın dinamiklerini ortaya çıkarır. Kültürel hafızanın iki önemli dinamiği vardır birincisi kişisel veya iletişimsel bellekten kültürel hafızaya geçiş; diğeri ise kültürel hafızanın potansiyellikten kurtularak bireylere etki etmesiyle ilgilidir (Assmann, 2013). Bu durumda hem iletişimsel hafızanın hem de kültürel hafızasının birbirlerini kısa ve uzun vadede etkilediklerini ve birbirlerinden etkilendiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Maurice Halbwachs'ın kolektif hafızası bireysel hafızayı kapsamakla birlikte birbirlerine karışmazlar. Bireysel hafıza ile kendimize ait olan yaşantı, duygu, düşünce ve bilgileri kullanırken kolektif hafıza da toplumsal düzeyde yaşanan veya anımsanan yaşantıların aynı zamanda içinde bulunan grubun hislerini taşımaya ve gelecek nesillere aktarmada kullanılan bağların işe koşulduğu hafıza biçimidir (Halbwachs, 2018 Akt: Temizkan, 2022).

Hafıza ya da belleğin çalışması ve hatırlama olayının gerçekleşmesi aslında bir mekâna/yere bağlıdır. Burada mekân, sadece yer olarak mekânlar değil kişi, kurum, olay, sembol ve olgular da hafıza mekânı olarak değerlendirilmektedir (Temizkan, 2024). Pierre Nora *'tarih nasıl olaylara bağlanıyorsa hafıza da mekânlara bağlanır'* cümlesiyle mekân ve hafıza arasındaki bu münasebete dikkat çekmektedir (Gülbetekin, 2017). Ancak Nora'ya göre tarih ve hafıza aynı şeyler olmaktan çok uzaktadırlar. Nora burada kolektif hafızanın sosyal içerikli bir nitelik taşıdığına vurgu yapar (Bulut, 2024). Hafıza (burada bahsedilen yukarıda değindiğimiz kültürel hafıza), öncesinde kurulan ve yaşanan, toplumlar tarafından inşa edilen bir hayattır. Hatırlama ve unutma yollarıyla deforme olabilen, manipülasyonlara karşı savunmasız, uzun süreli olarak uyuyabilen ve yeniden canlandırılma özelliğine sahip olan bir süreçten geçer. Oysa tarih artık günümüzde olmayandır. Hafıza güncel olup bizi geçmişten günümüze bağlarken; tarih sadece geçmişin bir temsilidir. Hafıza yalnızca kendine uyan gerçekleri barındırır. Tarih, düşünsel ve seküler bir üretim olduğu için analiz ve eleştiri gerektirir. Öte yandan, tarih

herkese aittir ve hiç kimseye ait değildir, bu nedenle evrensel otorite iddiası vardır. Hafıza somutta, mekânlarda, jestlerde, imgelerde ve nesnelerde kök salmaktadır. Her toplum kendi tarihini arayarak kimliğini yeniden düzenler. Nora'ya göre hatırlama ve hatırlatma süreci herkesi kendi kendisinin tarihçisi yapmıştır. Tarihi araştırma ve tarihi yapma işi artık sadece tarihçilerin değil küçük büyük tüm toplum ve grupların dahil olduğu bir süreç haline gelmiştir (Nora, 1989).

Assmann'a göre de hatırlama olayı bir mekânla ilişkilidir. Bir olayın hatırlanması fiziksel olarak bir mekânla ilişkilendirilerek hafızada yer tutar ve böylece bellekte şekillendirilir. Bir şeyi hatırlamak aynı zamanda o şeyin gerçekleştiği yeri de hatırlamak anlamına gelir (Gülbetkin, 2017). Nora'nın *lieux de memoire* (hafıza mekânları) olarak ifade ettiği şey aslında tam olarak burada devreye girer. Ona göre bu hafıza mekânları temelde kalıntılardır, terkedilen bilgilerin hatırlatılması gereken somut halleridir. Dünyamızda bulunan ritüeller sayesinde ortaya çıkarlar. Üretilen, tezahür ettirilen, kurulan, inşa edinilen, karara bağlanan bir yapıdır. Doğası gereği eskiden yeniye, yaşlılardan gençlere, geçmişten geleceğe göre değer veren bir toplum tasarlanır. Müzeler, arşivler, mezarlıklar, festivaller, yıldönümleri, antlaşmalar, tahsilatlar, anıtlar, mabetler, kardeşlik tarikatları, bunlar başka bir çağın sınır taşları, sonsuzluğun illüzyonlarıdır (Nora, 1989).

Hafıza mekânlarının önemli işlevlerinden bazıları Nora'ya göre şöyledir:

“Hafıza mekânları zamanı durdurur ve unutma işini engeller. O mekânları gördükçe, duydukça veya anımsadıkça oraya yüklenilmiş kültürel hafıza harekete geçer ve tasarlanmış anıları hatırlarız. Hafıza mekânları sayesinde maddi bir görüntüsü olmayan şeyler somutlaşır ve unutulabilir özellikler ortadan kalkarak ölümsüzlük dahi ortaya çıkar. Hafıza mekânlarının tarihsel metinlere veya tarihi olaylara göre gerçeklik algısı farklıdır. Hafıza mekânlarının referansları sadece kendileridir ve doğrulamalarını kendi çemberlerinde yaparlar. Ancak bu söylem hafıza mekânlarının gerçekliğinin olmadığını veya herhangi bir tarihe ait olmadığını göstermez. Bu özellikler hafıza mekânlarının ayırt edici özellikleridir (Nora, 1989).

Hafıza mekânlarının ortaya çıkışı itme ve çekme eylemleriyle sağlanır. Tarih hafızayı kuşatarak onu deforme eder, dönüştürür ve başkalaştırır. Bu andan itibaren tarihin gerçekliğinden kopan bellek, hafıza mekânlarıyla geri gelir (Wood, 1994).

2. Hafıza Mekânları ve Sosyal Bilgiler Eğitimi

Hafıza mekânlarının sosyal bilgiler dersi açısından bize göre en önemli işlevi kültürel hafızayı harekete geçirmesidir. Çünkü özünde iyi vatandaş yetiştirme amacı taşıyan sosyal bilgiler, bu sebeple ortak tarih, dil ve kültür gibi değer yargıları taşıyan bireyleri yetiştirmeyi amaçlar (Can, 2013). Bu amacına ise belirli yaşantılar sonucu oluşturulan ve içerisinde ortak değerleri yargıları barındıran hafıza mekânlarını kullanarak gerçekleştirir (İçen & Tuncel, 2019). Hafıza mekânları, bireylere içinde yaşadığı toplumun milli-manevi değerlerini, gelenek ve göreneklerini hatırlatarak o topluluğun bir parçası olduğunu hissettirir (Çapkın, 2018). Bu ortak değer yargıları aslında kültür kavramını dolduran en temel esaslardır. Sosyal bilgiler, kültür ve hafıza mekânları arasındaki ilişkiye geçmeden önce kültür üzerinde durmak önemli olacaktır. Kültürün net bir tanımını yapmak oldukça zor bir durumdur. Çünkü kültür toplum içerisinde hemen hemen her şeyi kapsadığından onu belirli bir tanım içerisine sığdırmak kolay bir iş olmayacaktır. Bununla birlikte kültürü tanımlamaya çalışan kişilerin yetişmiş oldukları disiplin ve hayat tarzlarından yola çıkarak yapmış oldukları tanımlar mevcuttur. Bu tanımlarda yer alan bazı ortak ifadeler dikkat çekmektedir. *Kültür bir toplumun sanatını, mimarisini, müziğini, dansını, tiyatrosunu ve yazısını belirtir. İnsanların, konuşma, düşünme, dinlenme ve yaratma yeteneklerinin gelişmelerini sağlayan toplumsal kuramların bütünüdür* ve kısaca kültür toplumların hayatta kalmaları adına yaptıkları her şeydir (Çeçen, 1996). *Kültür tarihsel, gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çerçevesinde egemenliğin ölçüsünü gösteren araçların tümüne denir* (Akpınar, 2022). *Kültür esas itibarı ile bir toplumun, topyekûn kurumlarının düşünsel bir toplamıdır* (Temizkan Ö., 2022). Hafıza mekânları sadece tarih alanında değil, kültürün korunması ve hatırlanması adına önemi büyüktür. Yukarıda bahsedilen Maurice Halbwachs'ın kolektif hafıza hakkındaki görüşleri (Halbwachs M., 1925), Assmann'ın kültürel hafıza hakkındaki görüşleri (Assmann J., 2013) ve Pierre Nora'nın hafıza mekânları hakkındaki görüşleri (Nora, 1989) (Wood, 1994) hafıza mekânları ve kültür arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Kültür kelimesi Latince'de tarım anlamına gelen cultura kelimesinden geldiği ve batı dillerinde culture olarak kullanıldığı görülmektedir (Çeçen, 1996). Ziya Gökalp'e göre kültür, millet topluluğunda ortaya çıkan tüm bağılıklardır ve kültürü hars ve medeniyet olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre hars milli bir kavram olmakla birlikte medeniyet ise uluslararası bir kavramdır (Gökalp, 1975). Kültür insan eliyle üretilmiş araç, gereç ve değerlerin tümüyle doğanın karşısında insanı yapı olarak meydana çıkar. Kültür her şeyden önce insanların bir araya gelerek oluşturduğu toplumla ilgili bir kavramdır.

Toplum bir takım yapı ve kuruluşlardan meydana gelir ve bu oluşum kültürün de ana çizgilerini belirler. Toplum içerisinde üretilen, paylaşılan bilgi ve değerler sistemi kültürü var ederek sürekli hale getirirler. Sözü edilen toplumsal yapı ve kuruluşlar kültürü oluşturarak devamını sağlarken, kültür de toplumsal hayatın sürekliliğini sağlar ve aralarında her zaman çift yönlü bir ilişki mevcuttur (Çeçen, 1996). Bu durumu yine yukarıda bahsedilen Maurice Halbwachs'ın kolektif hafızası konusu desteklemektedir (Assmann J. , 2013). Kültür ile ilgili önemli bir husus kültür aktarımıdır. Yeni nesillere aktarılmayan, kendi toplumunun değerlerini yansıtmayan ve devamlı olarak üst kültürlerden bozulmalara uğrayan bir toplumun kültürünün sağlıklı olduğundan bahsedilemez. Kültür aktarımı bir millete, bir topluma ait kültürel özelliklerin yeni nesillere anlatılması, benimsetilmesi ve kavratılmasıdır. Bunu sağlayacak hususların başında şüphesiz eğitim gelmektedir. İyi bir anadil eğitimi ve kültür aktarımını amaçlayan diğer eğitim programlarıyla sağlanabilmektedir (Melanlıoğlu, 2008). Kültür aktarımı konusunda önemli bir kavramda kültürlenme. *Kültürlenme, kişinin doğduğu andan itibaren içine doğduğu kültür tarafından o kültürün değer, anlam ve normlarıyla örgütlenmesi süreci* olarak ifade edilmektedir (Akpınar, 2022). Safran' göre ise kültürlenme “*köklerine sıkı sıkıya bağlı kalınarak kültürel değerlerin aktarılması ve yaşanmasıyla ve özüne dokunmadan eleştirilerek ve geliştirilerek kültürel değerlerin yaşatılması*” (Safran, 2018) olarak ifade edilmiş ve geleceğe dair öneminden bahsedilmiştir (Temizkan & Çakır, 2024).

Kültür konusu sosyal bilgiler dersi kapsamında yoğun bir şekilde ele alınan konularının başında gelir. Öyle ki “Türk Milli Eğitimi’nin Genel Amaçları ile Temel İlkeleri” esas alınarak hazırlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’yla öğrencilerin ‘*Türk milletinin insanlığın ortak mirasına katkılarını, Türk tarihini, kültürünü, millî ve manevi değerlerimizi bilen ve yaşayan ortak kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi konusunda sorumluluk sahibi bireyler olmaları. Cumhuriyetin Türk milletine siyasi, sosyal ve kültürel katkılarını yorumlamaları*’ (MEB, 2024) amaçlanır. Yine sosyal bilgiler dersinde yer alan okuryazarlık becerilerinde kültür okuryazarlığının yer alması da bu görüşü güçlendirmektedir. Öğrenme çıktıları içerisinde yer alan “kültürel özellikleri bilme, tanıma, saygı duyma ve öğrenme” gibi ifadeler (MEB, 2024) yine sosyal bilgilerin kültür konusuna vermiş olduğu önemi göstermektedir.

Hafıza mekânlarının sosyal bilgiler dersi açısından bir başka önemli faydası da vatanseverlik değerinin öğrencilere kazandırılmasında, milli bilincin oluşturulması veya oluşan bilincin kolayca hatırlatılmasında, milli birlik ve beraberlik duygusunun güçlendirilmesinde kendisini göstermektedir. Nora’ya göre hafıza mekânları, ulusun baskın temsilleri olarak bir araya

gelen anıt figürlerin betimlenmesi kolektif hafızanın zengin yapısına katkı sağlamaktadır (Wood,1994). Hafıza mekânlarının kültür, bağımsızlık, vatanseverlik, milli ve ulusal bilincin hatırlatılmasında etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Bunlarla birlikte hafıza mekânları bize göre sosyal bilim dallarını işe koşarak sarmal bir yapıda öğretim gerçekleştirir. Hafıza mekânlarının sadece tarihi yapı ve yerlerden mevcut olmayıp, kültürel boyutta içerisine anlam yüklediğimiz hemen her yerin/mekânın dahil olduğunu ve tüm sosyal bilimlerin kendine alan sağladığı ortamlardır. Öyle ki yakın çevremizde yer alan tarihi bir camii, tarih biliminin hafıza mekânı olurken aynı zamanda sosyolojinin, coğrafyanın, sanat tarihinin de hafıza mekânı olabilmektedir (Mert & Akhan, 2023). Nitekim maarif modeli sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan ifadede ‘*Sosyal bilgiler doğası gereği tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, arkeoloji, antropoloji, ekonomi, hukuk, siyaset gibi bilim alanlarının ürettiği bilgilerin işe koşulduğu bir yapıya sahiptir*’ (MEB, 2024) bu durum açıklanmıştır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın amacı, maarif modeli sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan hafıza mekânlarını belirleyerek, sosyal bilgiler programının beslendiği sosyal bilim dalları açısından incelemektir. Araştırmada aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler dersi Maarif modeli öğretim programında kültür aktarımı nasıl gerçekleşmektedir?
2. Kültür aktarımı sağlanmaya çalışılırken hafıza mekânları kullanım durumu hangi düzeyde gerçekleşmiştir?

3.2. Araştırmanın önemi

Sosyal bilgiler ve hafıza mekânları konusu son yıllarda oldukça ilgi çeken ve üzerine araştırma yapılan bir konudur. “Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının toplumsal hafıza bağlamında incelenmesi” (Temizkan ve Çakır, 2024), “The importance of the places of memory in teaching social studies: the sample of kastamonu” (Karatekin, Çapkın ve Üstün 2017), “Hafıza odası müzeler ve kültürel kimlik” (Özrili ve Başak, 2021), “Tarih öğretimine bir alternatif: hafıza mekânları” (Kılıçoğlu, 2021), “Sosyal bilgiler derslerinde yeni bir bakış” hafıza mekânları” (Mert, 2020), “Sosyal bilgiler ders kitaplarında hafıza mekânları Kastamonu Üniversitesi” (Çapkın, 2018), “Kent mekânlarının temsilde toplumsal hafızanın etkisi: Sivas

örneği” (Temizkan, 2022) bu çalışmalara örneklerdir. Ancak 2024 yılında taslak halinde sunulan ve daha sonra uygulamaya konan maarif modeli sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan hafıza mekânlarının kültür aktarımı açısından incelenmesini konu alan bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın program geliştirmecilere, ders kitabı yazarlarına ve sosyal bilgiler öğretmen ve öğretmen adaylarına faydalı olacağı düşünülmektedir.

3.3. Araştırmanın modeli

Bu araştırma çalışmasında bilimsel araştırma yöntemlerinden biri olan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi gözlem, görüşme, doküman analizi gibi veri toplama teknikleri kullanılarak yapılır ve araştırma nitel bulgular yoluyla nihayete kavuşturulur (Yıldırım & Şimşek, Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, 2011).

3.4. Veri toplama araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizinde, araştırma verisi olarak kullanılacak bulgu ve sonuçların çeşitli dokümanların toplanmasından, gözden geçirilmesinden, sorgulanmasından ve analiz edilmesinden ibaret olan bir araştırma yöntemidir Yıldırım ve Şimşek’e göre eğitim alanında yapılacak bir çalışmada öğretim programının ve ders kitaplarının incelenmesi uygun bir veri toplama kaynağıdır (Yıldırım & Şimşek, Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, 2011). Araştırma verilerinin analizinde betimsel analizden faydalanılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Sosyal bilgiler dersinin temel felsefesi ve özel amaçları

Öğretim programının ilk bölümünde yer alan sosyal bilgiler dersinin temel felsefesi ve özel amaçları kısmında, sosyal bilgiler dersine ait ve araştırma konumuza kaynak niteliğinde ifadeler yer almaktadır. Öğretim programında yer alan *‘toplumsal faaliyetlerin yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte incelendiği disiplinler arası bir yapıda hazırlanmıştır’* ifadesi, *‘zamanı algılama ve kronolojik düşünme, kanıta dayalı sorgulama ve araştırma, tarihsel empati, değişim ve sürekliliği anlama kavramsal becerileri’, ‘bilgi, dijital, finansal, görsel, kültür, vatandaşlık, veri, sürdürülebilirlik, sanat okuryazarlık becerileri’, ‘Program içerisinde günlük yaşam ile köprü kurulması ve öğrencilerin gerekli becerileri gerçek yaşamla bağlantılı bir şekilde deneyimleyerek edinmeleri’* (MEB, 2024) amaçları hafıza mekânlarını sosyal bilgiler programında ve dersinde kullanmak üzere güdülenmektedir. Çünkü hafıza mekânları, salt tarih anlayışından farklı olarak kişiden kişiye, toplumdan topluma değişiklik

gösterir. Geniş bir kültür coğrafyasına ev sahipliği yapan ülkemizde de ders programının merkezi sistemde hazırlanması ve yerel boyutlara yer vermemesi bu zenginliği kabul etmemek anlamına geleceği anlaşılabacaktır.

4.2. Okuryazarlık becerileri

Okuryazarlık becerisinin genel olarak okuma – yazma becerisinden daha ileri bir yetenek olduğu belirtilmektedir. Öyle ki okuma – yazma becerisi genel olarak belirli bir harf sistemini çözmeye, okumaya ve yazmaya yarayan ancak durgun ve üretken olmayan bir beceri olarak tanımlanırken okuryazarlık becerisi ise, iletilmiş ve algılanan her şeyi anlamlandırmayı amaçlayan ve bu sebeple gelişebilen bir beceri olarak tanımlanmaktadır (Kurudayıoğlu, 2010). Genelde okuryazarlık becerisine sahip bireyler tanımlarken, temel okuma – yazma yeteneklerini tamamlayarak yaşamında bu yeteneğini kullanabilen bireyler şeklinde tanımlanır (Kuş, 2013). Okuryazarlık becerisi önüne gelen sığara göre değışkenlik gösterebilmektedir. Örneğin politik okuryazarlık kavramıyla, politik bilgiye sahip olma durumu, medya okuryazarlığı derken ise medyaya dair okuryazarlıktan bahsedilmektedir (Kurudayıoğlu, 2010). Sosyal bilgiler öğretim programında vatandaşlık okuryazarlığı bilgi okuryazarlığı, görsel okuryazarlık, dijital okuryazarlık, sanat okuryazarlığı, kültür okuryazarlığı, sürdürülebilirlik okuryazarlığı, finansal okuryazarlığı ve veri okuryazarlığı becerilerine yer verilmiştir (MEB, 2024).

Kültür okuryazarlığı eğitimci ve araştırmacı Hirsch’ce göre önemli bir konudur. Amerika Birleşik Devletleri’nde okuryazarlık düzeyinde gördüğü düşük seviye ve özellikle tarih ve dil konusunda Amerikan kültürünün İngiliz kültürü etkisi altına kalması kendisini bu konu üzerine çalışmaya itmiştir. Ona göre ulusal kültürün oluşturulmasında en önemli kurum eğitim kurumudur. Okul müfredatlarının kültür okuryazarlığı odağında değıştirilmesiyle, tarih ve dil alanları başta olmak üzere tüm kültürel değerlerini koruyacaklarına inanmıştır. Hirsch’in kültürel okuryazarlık dediğı şey, ulustaki belirli olaylar, karakterler, kitaplar, yerler ve ifadeler hakkında gerçekten kültürel bilgidir (Hirsch, 1983).

4.3. Öğrenme alanları

Sosyal bilgiler öğretim programında sayısı altıya ulaşan öğrenme alanları mevcuttur. Öğrenme alanları sayesinde öğrenciler kendilerini toplumu, çevreyi ve geçmişı keşfederek anlamalarını sağlayacak konulara ulaşabilmektedir. Bu öğrenme alanları Birlikte Yaşamak, Evimiz Dünya, Ortak Mirasımız, Yaşayan Demokrasimiz, Hayatımızdaki Ekonomi, Teknoloji ve Sosyal Bilimler adlarıyla sunulmaktadır. Kültür toplumsal yaşamımızda var olan her şey olarak ele alındığından tüm öğrenme alanlarının içeriğinde kültür

ve kültür okuryazarlığı konuları yer bulmuştur. Birlikte yaşamak öğrenme alanında öğrenciler toplumsal hayatı tanıma fırsatı bulacaktır. Kültürel farklılıklara saygı göstermek, yardımlaşma ve dayanışma bu öğrenme alanının başlıca özellikleridir. Evimiz dünya öğrenme alanında öğrenciler ülkemizin coğrafi özelliklerini öğrenmelerinin yanı sıra ülkemizin Türk dünyasıyla kültürel iş birlikleri; küreselleşmenin insan ve toplum hayatında meydana getirdiği değişim ile bölgesel ve küresel sorunların çözümünde ülkemizin rolü konularında bilgi sahibi olacaktır. Ortak mirasımız öğrenme alanında öğrenciler oyun ve oyuncak tarihini, aile tarihini, ortak kültürel mirasımızı, Anadolu'nun ilk yerleşim yerlerindeki sosyal yaşamı, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin ortak kültürel mirasa katkılarını içeren konularla tanışacaklardır. Türkistan coğrafyasında kurulan ilk Türk devletlerinin medeniyetimize katkılarına, İslamiyet'in kabulüyle Türk sosyal ve kültürel hayatında yaşanan değişimlere, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecine, Osmanlı Devleti'nin bir cihan devleti hâline gelmesinde etkili olan politikalara, değişen dünya dengeleri karşısında Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu yeniliklere ve Osmanlı kültür ve medeniyetine yönelik çalışmaları görme fırsatı bulacaktır. Yaşayan demokrasimiz öğrenme alanında öğrenciler daha çok siyasi ve demokratik konularla derslerini işleyecek olsalar dahi toplumsal hayata dair kültürel açıdan birçok kazanıma ve etkinliğe yönelmiş olacaktır. Hayatımız ekonomi öğrenme alanında öğrenciler üretim, dağıtım ve tüketim konuları ile kaynakların tasarruflu kullanılması konularını işleyecektir. Bunların yanında öğrenciler meslekleri ve meslek ilişkilerini öğrenerek kültürel anlamda farkındalık edineceklerdir. Teknoloji ve Sosyal Bilimler öğrenme alanında öğrenciler dijital dünya ile karşılaşmaktadırlar. Gelişen teknolojinin kültürel hayatımıza etkilerini görerek, kültürel değişimlerin farkına varmaları amaçlanmaktadır (MEB, 2024).

4.4. Öğretme – öğrenme yaşantıları

Kültür aktarımı konusunda hafıza mekânlarını kullanmak bu noktada işlevselliğinin artıracak bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrencilere uygulanan öğrenme uygulamaları alana özgü becerileri, kavramsal becerileri, sosyal-duygusal öğrenme becerilerini, okuryazarlık becerilerini, değerler ve eğilimler gibi temel bileşenlerin içerik öğeleriyle bütün eştirilerek öğrenme deneyim ve etkinliklerine dönüştürüldüğü kısımdır. Uygulamalar esnasında kullanılacak öğretim materyallerinin belirlenmesi sürecinde öğrencinin ilgi, ihtiyaç ve farklılıkları göz önünde bulundurulması ve farklı işitsel, görsel, görsel-işitsel ve teknoloji destekli materyaller işe koşulması program geliştirmeciler tarafından önerilmektedir. Öğretim materyallerinin gerçek

hayatta kendine yer bulan belge, bilgi, doküman, hatıra, çizgi roman, gazete haberi, hikâye kitabı gibi araçlar kapsamında belirlenmesi ve kullanımı diğer bir önemli husus olduğu dikkat çekilmektedir (MEB, 2024). Bu bağlamda ders kitaplarında ve öğretmenlik uygulamalarında başta kültür aktarımı konusu olmak üzere tüm konularda yukarıda belirttiğimiz hafıza mekânlarının kullanımı önemli hususlardan bir tanesidir.

4.5. Farklılaştırma

Zenginleştirme, destekleme ve sadeleştirme bölümlerinden oluşan bu başlıkta öğrencilerin daha derin ve zengin bakış açısı kazanmaları, farklılarını öngörerek etkinlik yapmaları amaçlanmıştır. Burada ders kitapları ve okul içi öğrenme harici öğrencilerin kişisel farklılıklarına uygun olarak okul dışı öğrenme, proje tabanlı öğrenme gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması önerilmektedir (MEB, 2024). Hafıza mekânlarının bu bölümde de kullanılması hem zenginleştirme hem destekleme hem de sadeleştirme açısından uygun bir teknik olacaktır. Öğrencilerin işleyeceği konulara uygun olarak bir hafıza mekânını kullanması onların bakış açılarını zenginleştirecek ve öğrenimlerini destekleyecektir.

5. Kültür ve kültür okuryazarlığı çerçevesinde öğrenme alanları analizleri

Tablo 1 Kültür okuryazarlığını içeren öğrenme alanlarının hafıza mekânlarını kullanma durumlarını gösterir tablo

Sınıf düzeyi	Öğrenme alanı	Öğrenme çıktısı – kültür aktarımı	Hafıza mekânlarını kullanma durumları
4	Ortak mirasımız	Yüksek	Yüksek
4	Yaşayan demokrasimiz	Orta	Orta
5	Birlikte yaşamak	Yüksek	Orta
5	Ortak mirasımız	Yüksek	Yüksek
6	Birlikte yaşamak	Yüksek	Orta
6	Evimiz dünya	Orta	Orta
6	Ortak mirasımız	Yüksek	Yüksek

Tablo 1 incelendiğinde tüm sosyal bilgiler sınıf düzeylerinde toplam 7 öğrenme alanında kültür okuryazarlığı becerisine yer verildiği görülmüştür. Bu öğrenme alanları 4. Sınıf düzeyinde ortak mirasımız ve yaşayan demokrasimiz, 5. Sınıf düzeyinde birlikte yaşamak ve ortak mirasımız, 6. Sınıf düzeyinde ise birlikte yaşamak, evimiz dünya ve ortak mirasımızdır. Bu

öğrenme alanlarında yer alan öğrenme çıktılarının kültür aktarımı konusu tabloda gösterilmiştir. Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri, içerik çerçevesi, öğretme-öğrenme yaşantıları, köprü kurma, öğretme-öğrenme uygulamaları ve farklılaştırma bölümleri analiz edilerek Hafıza mekânlarını kullanma durumları ortaya çıkarılmıştır ve tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2 Anahtar kavramları bölümünde kültür kavramına yer veren öğrenme alanlarının hafıza mekânlarını kullanma durumlarını gösterir tablo

Sınıf düzeyi	Öğrenme alanı	Öğrenme çıktısı – kültür aktarımı	Hafıza mekânlarını kullanma durumları
4	Ortak mirasımız	Yüksek	Yüksek
5	Birlikte yaşamak	Yüksek	Orta
6	Birlikte yaşamak	Yüksek	Orta
6	Evimiz dünya	Orta	Orta
6	Teknoloji ve sosyal bilimler	Orta	Orta

Tablo 2 incelendiğinde tüm sosyal bilgiler sınıf düzeyinde toplam 5 öğrenme alanı anahtar kavramları bölümünde “kültür” kavramına yer verildiği görülmektedir. Bu öğrenme alanları içerisinde tablo 1’den farklı olarak 6. Sınıf düzeyinde Teknoloji ve sosyal bilimler öğrenme alanının olduğu gözlemlenmektedir. Bu öğrenme alanlarında yer alan öğrenme çıktılarının kültür aktarımı konusu tabloda gösterilmiştir. Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri, içerik çerçevesi, öğretme-öğrenme yaşantıları, köprü kurma, öğretme-öğrenme uygulamaları ve farklılaştırma bölümleri analiz edilerek Hafıza mekânlarını kullanma durumları ortaya çıkarılmıştır ve tabloda gösterilmiştir.

6. Değerlendirme, Sonuç ve Öneriler

Araştırma 2024 yılında taslak metin olarak ortaya konan ve daha sonra uygulamaya konulan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan kültür kavramı, kültür okuryazarlığı, kültür aktarımı ve kültürel değerler olmuştur. Programda yer alan bu kavramların programda yer alması ve öğrenciye aktarılması hafıza mekânları ölçeğinde analiz edilmiştir. Analiz sonunda ortaya çıkan değerlendirmeler şu şekildedir:

- Sosyal bilgiler öğretim programı araştırma konusu kültür okuryazarlığı becerisine tüm sınıflar düzeyinde 26 öğrenme alanından 7 öğrenme alanında yer vermiştir.

- Kültür okuryazarlığı becerisi ve kültür aktarımı konusunda hafıza mekânlarının kullanımı 4 öğrenme alanında orta düzeyde, 3 öğrenme alanı yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.
- Kültür aktarımı öğrenme alanlarında soyut şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 4. 5. 6. Ve 7. Sınıf düzeylerine uygulanan bir ders programıdır. Program kendi içerisinde sosyal bilimlerin öğretilerinden faydalanarak sarmal bir şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarı hazırlanırken öğrencilere bir takım beceri ve değerler kazandırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu bu beceri ve değerler arasında araştırma konumuz olan kültür aktarımı konusu yer almaktadır. Öğrenci pedagojik düzeyi göz önüne alındığında kültür aktarımının bu sınıf düzeyinde Türkçe ve Sosyal Bilgiler dersleri sağlamaktadır. Söz konusu kültür aktarımını doğru ana dil öğretimi dışında sağlamanın/desteklemenin en iyi yolu kültürel değerlerin öğrencilere kalıcı olarak öğretilmesidir. Bu öğreti yöntemleri içerisinde somut kaynakların kullanılması ve öğrenciler süreç içerisine dahil edilmesi bu amacı kolaylaştıracaktır. Hafıza mekânları konusu hem yerel hem ulusal düzeyde kültür aktarımını somutlaştırarak ve öğrencileri bu süreçlere dahil ederek öğretiminin daha kalıcı olmasına katkı sağlar. Bu doğrultuda program içerisinde ve programa bağlı olarak hazırlanan ders kitaplarında hafıza mekânlarının kullanımı, artırılması ve çeşitlendirilmesi önemlidir.

Bin yıldan daha eski kadim Türk kültürümüzün şu an ki genç zihinlere ve gelecek nesillere doğru biçimde aktarılması, kültürümüz için beka sorunlarından birisidir. Sosyal medyanın ve diğer iletişim araçlarının yanlış öğretileri, küreselleşmenin ulusal devletler üzerindeki olumsuz etkileri ve tüm kültürlerin birbirine benzeyerek yok olma tehlikesi bu durumu tehlikeli şekilde ortaya koymaktadır. Tarih boyunca bulunduğumuz hemen her bölgede bir tarihi olaya ve hafıza mekânına sahip kültürümüzün aktarım aşamasında bu öğelere programlarda daha fazla yer verilmelidir. Sosyal bilgiler eğitiminin iyi vatandaş yetiştirme amacı, kültürel okuryazarlığı gelişmiş iyi vatandaş yetiştirme amacına dönüştürülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Araştırma konusu 2024 yılında uygulamaya konulan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Sosyal Bilgiler Öğretim Programı olarak kısıtlı tutulduğundan, daha sonraki yıllarda program doğrultusunda basımı gerçekleşecek ders kitapları dahil edilerek araştırmanın güncellenmesi ve bulguların güçlendirilmesi sağlanabilir.

Kaynakça

- Akpınar, M. (2022). Antropoloji. A. S. Bilgili içinde, *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (s. 95-103). Ankara: Pegem Akademi.
- Allen, D. (2009). Memory and Place: Two Case Studies. *Places Journal*, 56-61.
- Assmann, J. (2013). Communicative and Cultural Memory. *The theoretical foundations of Hungarian 'lieux de mémoire' studies*, 36-43.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek: eski yüksek kültürde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2013). Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu. *İdeal Kent Dergisi*, 138-169.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşina Kitaplar.
- Boyer, P. (2009). What are Memories For? Functions Of Recall in Cognition and Culture. *Memory in Mind and Culture*, 3-28.
- Bulut, A. (2023). Toplumsal hafızanın ağılık kurumu üzerinden inşası: Yaşar Kemal'in Akçasazın Ağaları ikilemesi üzerine bir inceleme. H.Y. (ed.) içinde, Yaşar Kemal (s. 172-191). İstanbul: İhlamur/İdeal Kültür Yay.
- Bulut, A. (2024). Toplumsal hafıza bağlamında “öteki”leştirilmiş kadın kimliği: Ahmet Mahir Pekşen'in “Sayılamayanlar” isimli romanı. Ö.Ö. (ed.) içinde, Ziya GÖKALP'in vefatının 100. Yılı anısına Türk asrı eşiğinde eğitim bilimleri ve sosyal bilimler üzerine değerlendirmeler. 4. Cilt. Ankara: Türk Eğitim Sen Genel Merkezi yay.
- Büken Cantimur, B. (2011). Tarihi Kentlerin Canlandırılmasına Yönelik Sürdürülebilir Yönetim Stratejileri: Balıkesir- Ayvalık Örneği. İstanbul : [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü .
- Can, İ. (2013). Türk ulusal kimliğinin inşasındamilli eğitim ideolojisinin rolü. *Sosyoloji Divanı*, 123-146.
- Çapkın, Ö. (2018). Sosyal bilgiler ders kitaplarında hafıza mekânları. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi* . Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeçen, A. (1996). *Kültür ve Politika*. Ankara: Gündoğan yayınları.
- Çıvgın, A. G. (2022). Turgut Cansever: Mekanda Denge ve Adalet . H. Alde-mir , & M. Ayyıldız içinde, *Sosyal Bilimle Işığında Edebiyat, İletişim, Sanat, Eğitim, İslami İlimler ve Felsefe Yazıları* (s. 22-36). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi.
- Dural Tasouji, C. (2013). Bir Hafıza Mekanı Olarak Müze: Ankara Etnografya Müzesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 129 - 143.

- Edilebilir, D., & Berk, N. A. (2017). Müze ve Tarihi Mekanlarda Uygulanan Anlatıcı Terminolojisi Tarih Eğitimine Nasıl Dahil Edilebilir? *Milli Eğitim Dergisi*, 269-287.
- Eryılmaz, S. (2022). Sanal Bir Cemaat Olarak Dijital Oyun Klanlarının Anlık Mesajlaşma Uygulamaları Kullanımı Üzerine Bir İncelemesi: Whatsapp Uygulaması Örneği. H. Aldemir, & M. Ayyıldız içinde, *Sosyal Bilimle İş-şında Edebiyat, İletişim, Sanat, Eğitim, İslami İlimler ve Felsefe Yazıları* (s. 297-321). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi.
- Gökarp, Z. (1975). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Türk Kültür Yayınları.
- Gülbetekin, M. (2017). *Mekanın Hafızası*. Ankara: Hitabevi.
- Halaç, H., & Demir, İ. (2017). Toplumsal hafızamız kültürel mirasımız. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.*, 1441-1445.
- Halbwachs, M. (1925). *Les Cadres sociaux de la memoire*. Paris: Librairie Felix Alcan.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hasol, D. (2002). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Hervieu-Léger, D. (2000). *Religion as a Chain of Memory*. Cambridge: Polity Press.
- Himmetoğlu, A. (2024, 10 27). *Hafıza (Bellek) Nedir ve Nasıl Oluşur? Hafıza Türleri ve Beyindeki Hafıza Bölgeleri*. <https://www.hiwellapp.com>: <https://www.hiwellapp.com/blog/hafiza-ve-bellek-beyin-bolgeleri> adresinden alındı
- Hirsch. (1983). Cultural Literacy. *The American Scholar*, 159-169.
- İçen, M., & Tuncel, G. (2019). Toplumsal Hafızanın Siyasal Alan Tarafından İnşa Sürecinin Sosyal Bilgiler/Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları. *Turkish History Education Journal*, 8(1), 60-81.
- İlcan, Ş. (2019). Kentsel Arkeolojik Sit Alanlarında Koruma- Canlandırma Önerileri: Hisar (Attouda) Örneği. Denizli: [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü .
- Ilgaz, S., & Örten, H. (2015). Sosyal Bilgiler Eğitiminde Tarihi ve Sanatsal Mekânlara Dayalı Öğrenme Ortamları. R. Sever, & E. Koçoğlu içinde, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Mekânsal Öğrenme Ortamları* (s. 285-308). Pegem Akademi.
- Kılıçoğlu, G., & Mert, H. (2021). Tarih Öğretimine bir Alternatif: Hafıza Mekanları. R. Turan, & O. Akhan içinde, *Kuramdan Uygulamaya Ortaokullar için Tarih Öğretimi* (s. 159-184). Ankara : Nobel Kitap .
- Karaarslan, F. (2014). Modern Dünyada Toplumsal Hafıza ve Dönüşümü [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Konya: SEÇÇUK Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kuş, Z. (2013). Politik okuryazarlık ve aktif vatandaşlık. E. G. (ed.) içinde, *Sosyal bilgiler için çoklu okuryazarlıklar* (s. 208-227). Ankara: Pegem.
- Kurudayıoğlu, M. (2010). 21. yüzyıl okuryazarlık türleri, değişen metin algısı ve türkçe eğitimi. *Türklük bilimi araştırmaları*, 0-298.
- MEB. (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar): <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf> adresinden alındı
- MEB. (2024). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6 ve 7. Sınıflar): <https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programsos4567Onayli.pdf> adresinden alındı
- MEB. (2024). *Sosyal bilgiler öğretim programı. Maarif modeli*. Ankara: Talim ve terbiye kurulu başkanlığı.
- Melanhoğlu, D. (2008). Kültür aktarımı açısından Türkçe öğretim programları. *Eğitim ve Bilim*, 65-73.
- Mert, H., & Akhan, N. E. (2023). Using Memory Places in Social Studies Teaching . *Instructional Technology and Lifelong Learning* , 254-290.
- Nora, P. (1989, 8 16). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *University of California Press*, 7-24. [www.jstor.org: http://links.jstor.org/sici?sici=0734-6018%28198921%290%3A26%3C7%3ABMAH-LL%3E2.0.CO%3B2-N](http://links.jstor.org/sici?sici=0734-6018%28198921%290%3A26%3C7%3ABMAH-LL%3E2.0.CO%3B2-N) adresinden alındı
- Pierre Nora, Ç. M. (2006). *Hafıza Mekânları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Safran, M. (2018). Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi. B. T. Öcal içinde, *Sosyal Bilgiler Öğretimine Bakış* (s. 1-19). Ankara: Pegem.
- Saime, T. (2014). Avm'li Hatırlama ve Unutma... . *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 16-33.
- Sevinç, B. (2013). Ontolojik Mekân Siyaseti ve Mabet. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 51-69.
- Taşdelen, V. (2015). Zihin durumları: hafıza ve idrak . *Türk Dilinin Perdeleri Özel Sayısı*, 767-768.
- Temizkan, Ö. (2022). Kent mekânlarının temsilinde toplumsal hafızanın etkisi: sivas örneği [Doktora Tezi]. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- Temizkan, Ö. (2024). Hafıza mekanları bağlamında Sivas kent kimliği. A. Mazlum içinde, *Akademiden kente bakış: Sivas* (s. 49-76). Ankara: Son çağ akademi.
- Temizkan, Ö., & Çakır, A. (2024). Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Toplumsal Hafıza Bağlamında İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 250-271.

- Vansina, J. (1985). *Oral Tradition as History*. Madison: Wisconsin University Press.
- Vatandaş , S. (2021). Bireysel ve toplumsal gerçeklikten, sosyal medyanın sanallığına bireysel ve kolektif kimliklerin anlamsal ve işlevsel değişimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.*, 533-563.
- Wood, N. (1994). Memory's Remains: Les lieux de mémoire . *History and Memory, Spring - Summer, 1994, Vol. 6, No. 1*, 123-149.
- Yıldırım, A., & Şimşek , H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* . Ankara: Seçkin Yayınları .
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.